

491.82
N241

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES
STACKS
OCT 27 1966

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. XIII, св. 1—2.

БЕОГРАД, 1963.

САДРЖАЈ

	Страна
1) М. Стевановић, За чување акценатског система књижевног језика	1—10.
2) М. Павловић, Структура семантичке мултиваленције	11—17.
3) Св. Марковић, Нека запажања о речнику у нашем новом правопису	18—47.
4) Б. Милановић, Употреба збирних бројева са именицама у множини	48—56.
5) А. Пецо, О неким „икавизмима“ ијекавског изговора	57—63.
6) Даринка Гортан-Премк, Синтагме с предлогом <i>до</i> с обзиром на својства предлога уопште	64—80.
7) Славко Вукомановић, О једној употреби предлога <i>на</i>	81—94.
8) Берислав М. Николић, Акцент изведених именица у српскохрватском језику (наставак)	95—114.
9) Језичке поуке	115—127.

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник дописник др МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Берислав М. Николић

СТРУКТУРА СЕМАНТИЧКЕ МУЛТИВАЛЕНЦИЈЕ

— Продор — продоран — продирати —

Односи структуралних језичких формација и семантичких валенција веома су комплексни и откривају путеве ремећења нормалних односа. Из материјала намењена оваквој једној студији желим да овде на једном примеру прикажем такав случај ремећења.

У свакодневној штампи забележио сам већи број случајева где је употребљен облик *йродифран* уместо *йродоран* (нарочито у изразима *йродоран крик*, *йродоран глас*, *йродорна вика*), оно што има особину да продре далеко, да се далеко и са оштрим звуком перципира. Ово би већ био довољан повод да се задржимо на флотантној граници језички интересантних појава и нормативних захтева структуралних односа према семантичким валенцијама. То се намеће утолико више што се овакви примери увлаче у језик свакодневне штампе, па и понеког од писаца. Овде наводим пример из језика једног доброг преводиоца, из *Дела Максима Горког* (књ. XXV, *Живой Клима Самгина*, део други, Београд, „Култура“):

Човек који је викао стајао је на клупи и очајнички се извијао трудећи се да сачува равнотежу, на ногама је имао велике дубоке каљаче, које су се кретале по својој ћуди, — оне су клизиле с клупе. Речи је изговарао помало врскајући и врло *йродирно* (с. 10).

Тај „хистерични говор“ је „наткриљвао“ све друге гласове. То кричање је продирало кроз слух и кроз бучну ситуацију у сали, дакле двоструко, — а то се преносило и на самог преводиоца слике коју приказује један велики писац.

За добро нормално језичко осећање за именицу *йродор* везан је придев *йродоран*; сама пак именица стоји у резултативном односу према глаголу *йродрейти* — ј. *йродријейти* „durchbrechen, zerreißen, reingumpo“, а тек преко овога за *йродирайти*.

Трагајући за лексичким везама и семантичким валенцијама, анализираћемо неколико коренових алтернација са о.

Прву би групу чинили комплетни структурално-семантички односи:

замор : заморан	заморити (се) : замарати (се)
умор : уморан	уморити (се) : умарати (се)
премор : (преморан)	преморити (се) : премарати (се).

Код ових лексика питање је: о односу валенција између именица и од ње изведеног придева, и између њих и трајања глаголске радње.

Другу би групу чинили придеви изведени од именице, али без директног ослоња на глагол исте базе:

напор : напоран
отпор : отпоран
узор : узоран —

односно са комплементним ослоњцем на именицу за ознаку особине, формиране инверсно, од придева по типу *найоран*, *оийоран*, дакле

упоран : упорност.

Овакве формације ослањају се на глаголе сличне по бази и структурално: *найрезайти се* (: *найор*), *одуиурайти се* resp. *йроийивийти се* (: *оийор*); или описно — *бийти уйоран*, *йоказивайти уйорносй*, *бийти узоран*, тј. истицати се као пример другима. Али у односу *зайор* према *зайрейти* недостаје придев, — а то треба да буде у даљој дискусији разјашњено. Паралелно са овим биће објашњени још и случајеви

йросйор : *йросйоран*, *йросйорни*, *йросйоран*, у односу на глагол *йросйирайти се*, и

притвор } претвор }	: притворан :	{ (притворити) { претварати се.
------------------------	---------------	------------------------------------

Случај где недостаје придев представља нам пример надзор : надзорни : надзира(ва)ти.

У данашњем језичком осећању развијен и формулисан однос

adiectivum (A) : substantivum (S)

и њихов секундарни однос према глаголској перфективној односно имперфективној реализацији (Vp; Vi) намеће упоређење са стањем у Речнику Вука Караџића, тј. према перспективи од другог века.

Ови, у најинтересантнијим случајевима стабилисани односи, у суштини комплексни, успостављени су и у новијој фази српско-хрватског језика.

Извесне речи из оваквих данашњих односа се не налазе у Караџићеву речнику, а друге имају друкчија значења, у зависности више од услова живота него од семантичке еволуције. — Реч *зайвор* имала је основно значење које има и данас, али у опозитуму према њој реч *ошвор* је имала и значење „*alvus soluta*“, које данас нема. Тамо налазимо *зайорац* м. *зайор*, *клин*. *Помор* има значење конкретизовано (*Seuche, lues, pestis*). Све оне данас имају инфинитиве према себи, али не и придеве. Од њих је само *јомор* развила придев *јоморан*, у ограниченој употреби, са значењем *ејидемичан*, које је добило широку употребу с ослонцем на реч *ејидемија*, служећи и као корелатив по ефекту изразитој речи *јомор* и глаголу *јомориши* „*dahinrassen*“. У Вука *јџор* има специфицирано значење „вјетар на Блату Скадарском“, према придеву *јџбран* „*widerspenstig, pertinax*“; као овде, тако је прекинута етимолошка веза између овог придева и наведеног покр. значења *јџора* „лијевча“ (Хрв.). Тако је *ошјџор* (Хрв.) имало значење „изговор, обрана, *Entschuldigung, excusatio*“. У Вука *јризор* има значење „*Aufmerksamkeit, attentio*“ (пр. Имај *ј ѓзор* на то), али нема *јозоран*, чак ни семантички корелатив *јажљив*, а им. *јажња* дата је са значењем „*Liebe*“; нема *надзор*, а уместо *засјџор*, које је новије, има *засјџирач* „*strabulum*“ и *засјџорак* „*strabulum sacci*“.

Према алтерационој бази типа *-шор*, *-јор* и сл. корелативни тип придева ипак је постојао у неким случајевима, од којих је нарочито карактеристичан однос:

прéкор : прéкоран

пријéкор : пријéкоран.

Ова спрега, потврђена и у Вукову речнику, указује на комплексне валенције према глаголима *прекорети* — *прекоравати* у вези са односом свршености — несвршености. *Прекоран* је онај који заслужује прекор — онај који може бити прекорен, али и онај који је прекореван; дакле тај придев је у истовременој корелацији са два трпна придева међу собом опозитна по природи трајања глаголске радње. Према томе веза са глаголском динамиком је дво валентна, а са именичком статиком једно валентна. Именички статички моменат је временски неизражен трајношћу, — то је резултативна вредност, дакле завршеност. По валенцијама према глаголу имамо и свршеност и несвршеност (*прекорен* и *прекораван*). У том комплексу, рефлектујући се у придеву типа *пријекоран*, преовлађују компоненте свршености [(једна именска и једна глаголска (: *прекор* — *прекорети*)) према само једној компоненти динамике трајања (*прекоравати*)]. То је основна карактеристика овде проучаваних односа спрега именице, придева и глагола.

Другу карактеристику треба тражити у односу активности и пасивности. У томе правцу *прекоран* је у опозитуму према *прекорен* — *прекораван*, дакле у опозитуму према пасивној језичкој вредности. Али та пасивност је условљена придевском вредношћу особине садржане у семантичком односу: *прекоран* је онај који у себи носи особину да изазива прекор, која подстиче да буде прекорен, односно прекораван, — а то је медијално значење. Тако је према *гад* : *гадан*, у вези са *гадити се* (на нешто) и *гадити се* (на некога), као и *јад* : *јадан*, али не према *јадати се*, него у комплементној вези са семантичким корелативом *сажалисти се* (на некога), *сажаљевати* (некога). Супротно, именице *a*-типа имају према себи обично придев без медијалне нијансе, као

срећа : срећан
беда : бедан
невоља : невољан.

Ако и именица и глагол имају нијансу трајне динамике, придев ће имати активан карактер, као:

рад : радан —

тј. онај који има потенцијалну и изражену особину радљивости, који воли да ради, који је вредан. Такву валентност имамо и код типа са *ен* —

борба : борбен : борити се, —

мада придеви на *ен* имају и статичке вредности (*камен, сѝаклен, воден*, паралелно са *земљан*). Дакле, сам форманс нема апсолутну улогу, као ни префикси.

Према анализираним двома поставкама разгледаћемо формирање спрега какве данас постоје. Према *умор* придев *уморан* има медијалну вредност, осећати умор, налазити се у стању које је резултат умора, које је последица завршене радње, а директно са овим тумачењем — радње која је трајала. Бивалентна глаголска веза даје овакву боју, и утиче да се пасивни облик *уморен* осећа као мање адекватан, те бива таква нијанса изражена са *заморен*, у јачем степену *ѝреморен*, уз садејство веза префиксалне валенције. Цела ова констелација налази се и у спреси *ѝремор* : *ѝремориѝи* (се; некога) — *ѝремарѝи* (се; некога), али без придева, који је комплементно замењен са пасивним обликом *ѝреморен*, а потенцијални облик *ѝреморан* имао би активну вредност, какву има *заморан* у спреси са *замор* — *замориѝи* (се; некога), *замарѝи* (се; некога) : *заморан* је у опозитуму са *заморен*, те је извршена функционална диференцијација

заморен : пасивност

заморан : активност.

Разуме се, поставља се питање о непаралелности

умор :	{ уморан (медијално)
	{ уморен (пасивно)
замор :	{ заморен (пасивно)
	{ заморан (активно).

У овоме случају две именице дају само основу семантичко-функционалне вредности, при чему су два префикса скоро на степену изједначености. И у једном и у другом случају пасивну функцију прима на себе комплементно употребљен трпни придев свршености, јер је у питању резултативност. Али између два етимолошки диференцирана придева јасан опозитни однос (медијал : актив) условљен је глаголским валенцијама. Глагол *умориѝи се*, у стварној говорној употреби, много је чешћи него прелазни глагол *умориѝи* (некога). Фреквенција овакве употребе, потпомогнута секундарним учинком префикса (*у* је интроградно усмерено) придева *уморан* означава онога који је доживео умор. Напротив, глагол *замориѝи*

се мање се употребљава него *умориши се*, али у накнаду је као прелазни глагол стилски изразитији: *замориши* — *замараши* (некога) физички или психички значи изазвати — изазивати замор код некога (нечим), а то је недвосмислено активна вредност: онај који је изазвао замор, онај који код некога изазива замор, и у специфичној нијанси „досадан“.

Код оних пак спрега где немамо семантички директни ослонац у глаголској вредности, и где се она може заменити индиректним, бочним ослонцем на глаголе блиске или на описне конструкције, — вредност префикса такође се рефлектује у правцу стабилизације придевске природе. Такву префиксалну валенцију осећамо у придева типа *најоран*, *ошјоран*. Тако је *најоран* онај који је карактеристичан због напора (медијално), онај који садржи напор, напрезање, при чему *на* уноси нијансу надавања, тј. појачавања. Супротно, *отпоран* је који показује отпор, који хоће да се одупре, који се одупире: чак и у одбрани ту имамо изразиту активност.

Тако се категорија извођења придева на *ан* афирмирала и почела се осећати као продуктивна. Али, као уопште у језику, са ширењем значења слаби прецизност семантичке базе, или мултивалентност спреге. Са директним ослонцем на групу *заморан*, *уморан*, *најоран*, *ошјоран*, формиран је облик *ујоран* уз инверсно формирану именицу *ујорносћ*, која постаје еквивалент именице *најор*, и утиче на ков. *ујор*. — Према речи *јросјорија* (Вук) формирана је новија реч *јросјор* и директно с њом у вези *јросјоран*, па како се само бочно ослања на глагол *јросјираши се*, и како није обојена глаголском динамиком, она није ни медијалне, ни активне нијансе — она је управо нормалан придев који исказује особину као такву. Речи *јросјор* и *јросјорија* су лексичко-семантички диференциране. — Према овоме типу формиран је придев *јришворан*, који је стварно етимолошки комплементне валенције:

јришворносћ : *јришварање* (сф. *јрешвараше се*), по диј. односу *јрескочиши* : *јрескочиши*, а са избегавањем *јрешвораше се* због значења из једног облика, вида прећи у други. Тако је добијена семантичко-лексичка вредност *дволичан* тј. неискрен. Лишена глаголског изразитог рефлектовања, реч *јришворан* нема ни једну ни другу примесу глаголске динамике — она је просто статички квалификатив. Али веза са „*јришвораше*“, „бити за-копчан“, „скривати своје мисли“ бочно се намеће.

Међутим постоји још једно мерило које се структурално изражава бочним везама придева *звучан* и глагола *звучајти*: али у значењу се осећа одблесак именице *звучносћ*, — дакле звучан је онај који је карактеристичан звучношћу. Таква апстрактна основа, без ослањања на глагол, налази се конкретизована у односу *шачан*: *шачносћ*, а придев *йримеран* одговара именици *йример*.

Друге врсте су примери где је тежиште на формансу, као у везама *зайвор* : *зайворски*, *зайорањ* : *зайорњи*. Али не треба заборавити да се помене и једна придевска веза — *йризор* (ситуација у животу; драмска сцена) има наизглед везе са негативном формом одр. *нейризорни*, али је она у ствари калк према р. *бесйризорный*, и употребљава се као термин.

Из овог излагања види се да је у асоцијативним групама особина изражена придевски, с ослонцем на нијансе глаголских корелативних валенција, а некад са изразитијом именичком подлогом. У семантичкој вредности се огледају комбинаторни односи разних валенција. У складу са овим мора се примити да је и форма изведеног придева именичко-глаголске усмерености зависна од ових компонената, а у првом реду од глаголске динамике трајања *гесп.* нетрајања, и од резултативне вредности медијалног, пасивног или активног смера. С обзиром на ове принципске поставке придев *йродиран* је форма која се ослања једино на итеративно-имперфекатску глаголску вредност, али је тако лишен именичке основе (*йродор*). Напротив, *йродоран* има особину да *йродре*, а то резултативно значење у себи садржи појам продирања. *Продор* на фронту, у борбама, резултат је *йродирања*, — али придев је условљен циљем (*йродор*), а циљ резултатом акције (*йродрејти*).

„*Продиран*“ би значило сужавање семантичког поља на штету нијансе коју изражава *йродоран*. Објашњење једног скретања од нормалних структуралних односа књижевног језика не значи признање саме измене. Овакве девијације су оно што с правом називамо језичким грешкама.

М. Павловић